

ŽYMAUS LENKŲ KARININKO ŽVILGSNIS Į LIETUVOS IR LENKIJOS
SANTYKIŲ RAIDĄ

Mitkiewicz, Leon. *Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018, 170 p.

XX amžiaus lenkų karinės vadovybės atstovo, prieškario Lenkijos karo atašė Lietuvoje, diplomuoto pulkininko Leono Mitkiewicziaus (1896–1972) biografija ženkliana esmingiausias amžiaus įvykius ir procesus. Jaunystėje – tarnyba carinės Rusijos kariuomenėje ir dalyvavimas Pirmajame pasauliniame kare, vėliau – aktyvi veikla Lenkijos kariuomenėje, tiek užimant svarbias pareigas, tiek ugdant jaunos karius. Galiausiai, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, priverstinė emigracija. Šiandienos istorikui ar tiesiog XX amžiaus istorija besidominčiam ypač aktualu tai, kad Mitkiewiczius, būdamas aktyvus politinių ir karinių įvykių dalyvis, mums paliko solidų rašytinį palikimą – dienoraščius, atsiminimus, asmeninius svarstymus geopolitikos bei istorijos klausimais. Nemaža dalis šio palikimo Lenkijoje jau yra publikuota.

1938 metų kovo mėnesį generalinis ginkluotųjų pajėgų inspektorius, Lenkijos kariuomenės maršalas Edwardas Rydzas-Śmigła paskyrė pulkininką Leoną Mitkiewiczį pirmuoju ir, kaip vėliau pasirodė, paskutiniu Lenkijos karo atašė Lietuvoje. Kardinaliai pasikeitus politinėms ir karinėms aplinkybėms Vidurio Rytų Europoje, 1939 metų spalio mėnesį Mitkiewiczius kartu su Lenkijos diplomatine pasiuntinybe išvyko į Paryžių. Prancūzijoje karininkas prisijungė prie Lenkijos emigracinės vyriausybės ministro pirmininko ir vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado Władysława Sikorskio aplinkos. Mitkiewiczius tapo Lenkijos karinės misijos Londone viršininku, o vėliau Lenkijos kariuomenės vyriausiojo štabo 2-ojo skyriaus viršininku ir vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado pavaduotoju. 1942 metų birželio mėnesį karininkas tapo Pirmosios šarvuotųjų divizijos vado pavaduotoju. 1943 metų vasario mėnesį generolas Sikorskis jį paskyrė savo atstovu Vyriausiajame Vakarų aliantų štabe (angl. *Combined Chiefs of Staff*) Vašingtone. Kartu Mitkiewiczius ėjo

vyriausiojo štabo vado pavaduotojo pareigas. Po Antrojo pasaulinio karo pulkininkas nebegrižo į Lenkiją, liko gyventi JAV, o 1951 metais gavo šios šalies pilietybę.

Kaip teigta recenzijos pradžioje, Mitkiewiczzius, dalyvavęs bene svarbiausiuose XX amžiaus politiniuose ir kariniuose įvykiuose, savo požiūrį perkėlė į dienoraščius, kurie šiandienos istorikams gali tapti aktualiu šaltiniu nagrinėjant diplomatijos, karo ar net kasdienybės istorijos temas. Lietuvių skaitytojams Mitkiewiczzius geriausiai žinomas iš knygos „Kauno atsiminimai (1938–1939)“ („Wspomnienia kowieńskie 1938–1939“), kuri 2002 metais buvo išleista ir lietuvių kalba. 1968 metais Londone pasirodę „Kauno atsiminimai“ padarė įspūdį ir Lietuvos kariuomenės vadui, divizijos generolui Stasiui Raštikiui, kuris teigė, jog Mitkiewiczziaus knyga yra labai įdomi, o pats autorius, nors ir būdamas Lenkijos patriotas, jaučia daug simpatijų Lietuvai (Raštikis 1972: 493). Tuomet Raštikis taip apibūdino pulkininką Mitkiewiczzių:

Būdamas labai aukštos inteligencijos, jis net apie labai jautrius politinius reikalus rašo labai atsargiai ir stengiasi nieko neužgauti ir nepasakyti nieko blogo. O ten, kur gali, jis nesigaili gražių žodžių ir pagyrimų. (Raštikis 1972: 493)

Dėka Torūnės Mikalojaus Koperniko universiteto, Karo istorijos skyriaus vadovo, taip pat Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaro, profesoriaus Waldemaro Rezmerio atlikto darbo rengiant ir publikuojant Mitkiewiczziaus rašytinį palikimą, didžioji karininko paliktų šaltinių dalis šiandien prieinama plačiajai visuomenei. Prieš penkerius metus dirbdamas generolo Władysława Sikorskio archyve Londone ir ieškodamas informacijos apie Lenkijos valstybės kariuomenės generalitetą profesorius rado didelį pulkininko Leono Mitkiewiczziaus rankraštyną. Karininkas paliko savo 1917–1938 metų, kada jis tarnavo Lenkijos kariuomenėje, atsiminimus. Šiandien šie atsiminimai suguldyti į seriją „W wojsku Polskim 1917–1938“, sudarytą iš kelių tomų: I tomas „W wojsku Polskim 1917–1921“ ir II tomas – „W wojsku Polskim 1921–1930“ yra publikuoti, o III tomas „W wojsku Polskim 1931–1938“ jau parengtas spaudai. Be to, Mitkiewiczzius yra palikęs atsiminimus apie tarnybą kavalerijos pulke – „W pułku Szwoleżerów Rokitniańskich (1932–1935)“, kurie išleisti atskiru tomu. Džiugu, kad visai neseniai profesoriaus Rezmerio dėka atsirado galimybė susipažinti ir su dar vienu Mitkiewiczziaus tekstu, atrastu archyve, – tai knyga „Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939“ („Lietuva ir Lenkija. Tarpusavio santykiai iki 1939 m.“).

Baigiantis 2018-iesiems, gruodžio 18 dieną Vytauto Didžiojo universiteto Kauno istorijos centras visus besidominčius istorija pakvietė į Prezidento Valdo Adamkaus biblioteką-muziejų, kur buvo pristatyta Mitkiewiczziaus knyga „Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939“. Tai pirmoji galimybė platesniam skaitytojų ratui susipažinti su knyga, kurioje Mitkiewiczzius nagrinėjo dviejų kaimyninių valstybių, istorijos raidoje buvusių tiek partnerėmis, tiek konkurentėmis, santykius nuo

viduramžių iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Kartu su knygos pristatymu vyko ir akademinė diskusija, kurią moderavo Vytauto Didžiojo universiteto profesorius, istorikas Jonas Vaičėnas. Savo mintimis apie knygą dalijosi jos rankraštį atradęs ir leidimą parengęs Waldemaras Rezmeris, pratarinę knygai parašęs Lietuvos istorijos instituto direktorius, profesorius Rimantas Miknys, Balstogės universiteto profesorius Krzysztof Buchowski, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos darbuotoja, istorikė, daktarė Giedrė Milerytė-Japertienė ir Vytauto Didžiojo universiteto istorikai – docentas Pranas Janauskas bei daktaras Tomaszas Błaszczak.

Rezmeris teigė, kad knygos „Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939“ pirminis variantas buvo parengtas dar 1969 metais ir turėjo būti išleistas Londone, leidykloje „Veritas“. Vis dėlto Mitkiewiczzius, matyt, sulaukęs recenzijų, kurios, greičiausiai, keitė šių atsiminimų turinį, rankraštį atsiėmė (Mitkiewicz 2018: 19). Profesorius apgailestavo, kad jam nepavyko rasti knygos recenzijos, tad šiandien galime kelti hipotezes, kas tiksliai nulėmė, jog knyga neišvydo dienos šviesos prieš 50 metų. Per knygos pristatymą istorikai iškėlė galimą to priežastį. Profesorius Miknys pripažino, kad Mitkiewiczzius pateiktas požiūris į Lenkijos ir Lietuvos valstybių santykius gerokai kontrastavo su didžiosios daugumos Lenkijos išeivijos veikėjų požiūriu. Profesoriaus nuomone, ši knyga buvo orientuota į valstybių ateities perspektyvą, tarpusavio supratimą ir tuo Mitkiewiczzius mintys buvo artimesnės lenkų intelektualo Jerzio Giedroyc'o aplinkos idėjoms nei tarp Lenkijos išeivių vyravusiai laikysenai.

Knygoje „Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939“ Mitkiewiczzius pateikė Lietuvos ir Lenkijos santykių istorinę raidą nuo viduramžių, Lietuvos valstybės susidarymo Mindaugo laikais, iki 1939 metų. Knygos skaitytojas gali kelti klausimą – kodėl Mitkiewiczzius rašė tokio pobūdžio tekstą? Kodėl autorius neapsiribojo tik savo gyvenimo ir tarnybos Kaune patirtimis, bet stengėsi į savo svarstymus įtraukti daugiau nei 700 metų valstybių tarpusavio santykių istoriją? Knygai skirtame įžanginiame žodyje profesorius Rezmeris rašo:

Leono Mitkiewiczzius darbe, pavadintame „Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939“, siekia suprasti, kodėl lenkai ir lietuviai – prieš kelis amžius sujungę tautas – konkrečiu momentu nesugebėjo tarp savęs sukurti ne tik draugiškų, bet net ir įprastų geros kaimynystės santykių. Autorius svarsto, kas atsitiko, kad dar Kosciuškos, Lapkričio ir Sausio sukilimuose (1794 m., 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimuose – R. J.] kraują bendrai liejė žmonės XIX ir XX amžių sandūroje pradėjo vieni nuo kitų tolti ir praėjus keliolikai metų tapo priešiški vieni kitų atžvilgiu.¹ (Rezmer 2018: 12)

¹ Do dzieła Leona Mitkiewicza zatytułowanego *Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939* warto sięgnąć, aby zrozumieć, dlaczego Polacy i Litwini – sprzymierzone przez kilka wieków narody – nie potrafili w pewnym momencie ułożyć między sobą nie tylko przyjaznych, lecz nawet zwykłych dobrosąsiedzkich stosunków. Autor rozważa, co się stało, że ludzie przelewający wspólnie krew jeszcze w powstaniach kościuszkowskim, listopadowym i styczniowym już na przełomie XIX i XX wieku zaczęli się od siebie oddalać, o po upływie kolejnych kilkunastu lat stanęli przeciwko sobie. (Rezmer 2018: 12)

Mitkiewicziaus knyga sudaro penki skyriai, pabaigoje pateikiamas bibliografijos sąrašas. Karininko knyga publikuojama su dviem puikiais įžanginiais straipsniais – profesoriaus Miknio pratarne (p. 7–11) bei knygos sudarytojo Rezmerio įvadu (p. 11–17). Miknys trumpai aptaria Lenkijos ir Lietuvos santykių istorinę perspektyvą, svarsto, kokios priežastys skatino Mitkiewiczių imtis šio darbo. Pasak Miknio, prieš pusę amžiaus rašyta knyga gali tapti puikiu šaltiniu atminties kultūros tyrimams. Įvardiniame publikacijos tekste profesorius Rezmeris vaizdžiai pristato pagrindinius Mitkiewicziaus knygos motyvus bei autoriaus sugebėjimą išlikti kiek įmanoma objektyviam net ir analizuojant sudėtingus Lietuvos bei Lenkijos tarpusavio santykių aspektus (p. 12). Istorikas taip pat supažindina su Mitkiewicziaus biografijos detalėmis, jo veikla emigracijoje. Sužinome, kad atsidūręs emigracijoje karininkas ypač daug rašė istoriniais, geopolitiniais klausimais, būtent taip ir atsirado knyga „Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939“.

Pirmame skyriuje, užimančiame beveik pusę visos knygos (p. 21–83), Mitkiewiczius aprėpė ypač ilgą istorijos laikotarpį. Trumpai užsiminęs apie pirmąją Lietuvos paminėjimą Kvedlinburgo analuose XI amžiuje autorius aptarė ilgą laikotarpį nuo XIII amžiaus vidurio iki XX amžiaus pradžios. Apžvelgtas istorinis kelias, kurį nuėjo Lietuva ir Lenkija, kur išryškėdavo abiejų šalių bendri tikslai, o kur pozicijos išsiskirdavo. Mitkiewiczius daugiausia dėmesio sutelkė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystė Rytų politiką ir valstybės išgalėjimą rusėniškose žemėse. Analizuotas klausimas, kaip LDK kunigaikščiams pavyko be didesnių sunkumų užimti tokias dideles teritorijas Rytuose. Kaip viena pagrindinių priežasčių iškelta įžvalgi LDK kunigaikščių diplomatinė politika bei pagarbus elgesys su užimtu kraštu žmonių tradicijomis, papročiais (p. 27). Mitkiewiczius rėmėsi ir kitų istorikų darbais. Kartais autorius, pateikęs kelias interpretacijas, pabandydavo pats įvardyti, kuri istoriografijoje vyraujanti versija artimiausia jo nuomonei (p. 40). Itin jam svarbūs Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Krėvos akto. Įdomu, kad Mitkiewiczius neapsiribojo istoriografija ir aprašė, koks požiūris į Krėvos aktą vyravo 1938–1939 metais Kaune, kada jis šiame mieste ėjo karo diplomato pareigas. Taigi, autorius apžvelgė ne tik Jogailos ir Vytauto laikysenas XIV–XV amžiais, bet ir jų vertinimą XX amžiaus 3–4 dešimtmečiais Lietuvos visuomenėje. Aptartos Liublino unijos priežastys ir lenkų kalbos bei kultūros įtaka LDK kunigaikščiams ir bajorams. Daug dėmesio skirta padalijimų ir sukilimų temai, taip pat apžvalgai, kokie planai buvo rengti siekiant Respublikos atkūrimo XIX amžiuje.

Antrame knygos skyriuje daugiausia dėmesio sutelkta į lietuvių tautinio atgimimo laikotarpį. Anot Mitkiewicziaus, ypač svarbų darbą šiuo laiku atliko lietuvių dvasininkija. Katalikų dvasininkų vaidmuo buvo labai svarbus buriant kaimo visuomenę ir formuojant jos lietuviškumą (p. 86). Taip mažinta Lenkijos kultūros įtaka (nors, anot Mitkiewicziaus, ji išliko stipri ir per 1918–1940 metų laikotarpį)

ir stengtasi išvengti rusifikacijos. Akcentuota vyskupo Motiejaus Valančiaus veikla XIX amžiaus antrojoje pusėje, ypač per spaudos leidybos tradiciniais lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpį. Naujai Lietuvos inteligentijos formacijai pasitaravo lietuviškos periodinės spaudos leidimas bei pirmųjų politinių partijų veikla, o tokios veiklos rezultatų išraiška įvardytas 1905 metų Didysis Vilniaus Seimas. Tiesa, Mitkiewiczzius konstatavo, kad naujosios lietuvių inteligentijos siekis kurti naują Lietuvą, nutraukusią santykius su Lenkija, ne visada buvo suprantamas vietos lenkakalbiams gyventojams.

Trečias knygos skyrius susijęs su Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu bei Lietuvos ir Lenkijos valstybių nepriklausomybės atkūrimu. Mitkiewiczzius iškėlė ir užsienyje gyvenusių lietuvių pagalbos svarbą siekiant Lietuvos nepriklausomybės. Kaip teigė autorius:

1915–1918 m. laikotarpiu atsirado daug skirtingų organizacijų, iki 1917 m. veikusių be jokių tarpusavio ryšių. Organizacijos spontaniškai ir praktiškai tuo pačiu metu atsirado Rusijos imperijos teritorijoje, Peterburge ir kituose Rusijos miestuose, Lietuvos teritorijoje, Vilniuje, bei Berne, Šveicarijoje, o svarbiausios iš šių organizacijų buvo Čikagoje ir Niujorke, Jungtinėse Amerikos Valstijose. Veikdamos visos atskirai viena nuo kitos, organizacijos turėjo vieną tikslą – pasiekti Lietuvos valstybės nepriklausomybę.² (Mitkiewicz, 2018: 96)

Mitkiewiczzius pabrėžė, kad Lietuvos (kaip ir Latvijos bei Estijos) geopolitinė padėtis buvo labai sudėtinga, nes čia kryžiuosi kaizerinės Vokietijos ir carinės Rusijos (vėliau Sovietų Rusijos) interesai. Knygoje aptarti lietuvių visuomenės ir politikos veikėjų santykiai su Rusijos bei Vokietijos valdžiomis. Mitkiewiczzius apžvelgė 1917–1918 metų įvykius: 1917 m. gruodžio 11 d. akto ir 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto priėmimo aplinkybes. Matyti, kad knygos autorius stengėsi argumentuoti lietuvių pasirinkimus ir juos įvertinti ganėtinai objektyviai. Galiausiai, skyriaus pabaigoje apžvelgti Lietuvos ir Lenkijos santykiai abiejų valstybių nepriklausomybės atkūrimo priešaušryje, aptarta Lenkijos politinių organizacijų laikysena Lietuvos valstybingumo klausimu.

Ketvirtame knygos skyriuje autorius apžvelgia gana neilgą, tačiau įvykių kupiną 1918–1922 metų laikotarpį. Aprašydamas Lenkijos santykius su Lietuva bei Vilniaus klausimą, Mitkiewiczzius išsamiai pristatė maršalo Józefo Piłsudskio idėją. Pasak pulkininko, Piłsudskio tikslas buvo išlaisvinti buvusią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir Ukrainą iš Sovietų Rusijos, taip pat kad savarankiškos Ukrainos,

² W latach 1915–1918 powstały różne organizacje litewskie, działające na początku – do roku 1917 – bez najmniejszego związku ze sobą. Organizacje te powstały samorzutnie i prawie że jednocześnie na całym terenie Imperium Rosyjskiego, np. w Peterburgu i innych miastach Rosji, na terenie Litwy w Wilnie oraz w Bernie w Szwajcarii, i najważniejsza z tych organizacji – w Chicago i w Nowym Jorku w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Działając w oderwaniu jedno od drugiej, wszystkie organizacje miały jeden wspólny cel: wywalczenie niezawisłego Państwa Litewskiego. (Mitkiewicz 2018: 96)

Baltarusijos ir Lietuvos valstybės būtų susijusios federacijos saitais su Lenkijos valstybe (p. 118). Daug dėmesio skirta Lietuvos ir Lenkijos delegacijų veiklai Paryžiaus Taikos konferencijoje bei didžiųjų valstybių požiūriui į jas. Mitkiewiczzius pastebėjo, kad Lietuvos delegacijos padėtis konferencijoje buvo gerokai sunkesnė nei Lenkijos. Analizuodamas Vilniaus klausimą Mitkiewiczzius kiek plačiau apžvelgė miesto istoriją. Remdamasis įvairiais šaltiniais pateikė gyventojų religinės ir tautinės sudėties pokyčius XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje. Šis skyrius yra vienas esminių, kuriame stengiamasi atsakyti į klausimą, kas lėmė, kad daugelį amžių buvusios partnerės Lietuva ir Lenkija pradėjo konfliktą. Teigiama, kad Lenkijos veiksmus 1920 metų spalio mėnesį galėjo paskatinti Lietuvos sutartis su Sovietų Rusija, kurią Lenkija tuo metu laikė itin pavojinga valstybe (p. 146–147). Taip pat Mitkiewiczzius teigė, kad demarkacinė linija tarp Lietuvos ir Lenkijos pagal Suvalkų sutartį nesiekė Vilniaus, o baigėsi ties Benekainiais (lenk. *Bieniakoni*) (p. 141).

Penktame skyriuje autorius aprašė Lietuvos ir Lenkijos valstybių tarpusavio būvį 1922–1938 metais. Skyrius padalytas į du poskyrius: „Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiai iki maršalo Piłsudskio mirties – iki 1935 m.“ ir „Lenkijos ir Lietuvos santykių padėtis po maršalo Piłsudskio mirties: 1935–1938 m.“. Mitkiewiczzius teigė, kad būta bandymų gerinti Lietuvos ir Lenkijos santykius. To pavyzdys 1928 metais Karaliaučiuje vykusios derybos, kurias inicijavo Tautų Sąjunga. Vis dėlto konstatuojama, jog derybos rezultatų nedavė, o santykių tarp abiejų valstybių beveik nemegzta (p. 151–152).

Knygos pabaigoje pateikiamas baigiamasis Mitkiewiczziaus žodis. Tai, kad karininkas šią knygą XX amžiaus 7 dešimtmetyje galėjo rašyti su perspektyva į ateitį, liudija ir citata:

Tomioje ateityje reikia linkėti naujai sumažėjusiai Lenkijai ir Lietuvai su Vilniumi, kad atsitiktų taip, jog visiškai atgavus nepriklausomybę tarp jų įsivyrautų geri, kaimyniški santykiai.³ (Mitkiewicz 2018: 160)

Svarbu atkreipti dėmesį, kad ši knyga nėra profesionalaus istoriko darbas. Joje mes galime rasti ir Mitkiewiczziaus paliktų faktografinių klaidų ar abejotinų interpretacijų. Vis dėlto jos skaitymą labai palengvina profesoriaus Rezmerio pastabos, kurios nurodo, kodėl vienas ar kitas faktas bei interpretacija galėjo atsirasti knygos autoriaus darbe.

Pristatant knygą profesorius Buchowski prisiminė kitą panašaus pobūdžio knygą – Konrado Górsckio darbą „Divide et impera“, o istorikas Błaszczakas – Władysławo Wielhorsckio knygą „Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów“. Prelegentai pripažino, kad Mitkiewiczzius, palyginti su kitais autoriais, pateikė kitokį

³ Na daleką przyszłość należy życzyć nowo okrojonej Polsce ir Litwie z Wilnem, aby w wypadku, gdyby odzyskały pełną wolność, zapanowały pomiędzy nimi dobrosąsiedzkie stosunki. (Mitkiewicz 2018: 160)

požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos santykius. Błaszczako nuomone, vertėtų susipažinti su visomis minėtomis knygomis, nes tai leistų geriau suvokti, kaip keitėsi lietuvių ir lenkų santykių vizijos iševijoje. Pritariant knygos įvadiniame žodyje išreikštai profesoriaus Miknio minčiai, galima teigti, kad Mitkiewicziaus knyga „Litwa i Polska. Stosunki Wzajemnie do roku 1939“ yra ypač aktualus šaltinis atminties kultūros tyrėjams.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Raštikis, Stasys. *Įvykiai ir žmonės. Iš mano užrašų*, t. 3. Chicago: Akademinės skautijos leidykla, 1972.

Mitkiewicz, Leon. *Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.

Rezmer, Waldemar. *Wstęp*. In *Mitkiewicz, Leon. Litwa i Polska. Stosunki wzajemne do roku 1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018, 11–17.